

Т. З. Гарасимів
заступник директора ІНПП –
декан повної вищої освіти
д-р юрид. наук, проф.,
професор кафедри теорії та філософії права

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ: КОРЕЛЯЦІЯ “СОЦІАЛЬНЕ-ІНДИВІДУАЛЬНЕ”

© Гарасимів Т. З., 2016

Подано теоретичний аналіз поняття “особистість”, визначено суть цього поняття з точки зору різних філософських шкіл. Окреслено еволюцію історико-філософського бачення такого важливого для вітчизняної інтелектуальної традиції спрямування світової філософії. Запропоновано деконструктивний підхід до аналізу філософських трактатів, присвячених феномену особистості, характеризується дихотомія “соціальне-індивідуальне”. Визначено шляхи й напрямки гармонійного поєднання соціального та індивідуального для самореалізації особистості.

Ключові слова: індивід, особистість, екзистенція, персоналізм, свобода, соціалізація, індивідуальність, філософська школа.

Т. З. Гарасимів

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИЧНОСТИ: КОРРЕЛЯЦИЯ “СОЦИАЛЬНОЕ–ИНДИВИДУАЛЬНОЕ”

Дается теоретический анализ понятия “личность”, определяется суть данного понятия с точки зрения различных философских школ. Определена эволюция историко-философского видения такого важного для отечественной интеллектуальной традиции направления мировой философии. Предложен деконструктивный подход к анализу философских трактатов, посвященных феномену личности, характеризуется дихотомия “социальное-индивидуальное”. Определены пути и направления гармоничного сочетания социального и индивидуального для самореализации личности.

Ключевые слова: индивид, личность, экзистенция, персонализм, свобода, социализация, индивидуальность, философская школа.

T. Z. Garasymiv

FORMATION OF PERSONALITY: CORRELATION “SOCIAL AND INDIVIDUAL”

The article deals with theoretical analysis of the concept of “identity” is determined by the nature of this concept in terms of different philosophical schools. Outlined the evolution of historical and philosophical vision so important for the national intellectual traditions focus of world philosophy. A deconstructive approach to philosophical treatises dedicated to analyzing

the phenomenon of personality, characterized by dichotomy “social-individual.” The ways and directions harmonious combination of social and individual for self-identity.

Key words: individual, personality, existence, personalism, liberty, socialization, personality, school of philosophy.

Постановка проблеми. Особистість у сучасному науковому дискурсі становить одну з чільних категорій. Особливості її становлення й розвитку охоплюють засадничі аспекти зародження поведінки людини, зокрема девіантної. Водночас важливим у процесі набуття людиною життєвого досвіду є дихотомічний зв'язок соціального й індивідуального, тому у цій статті ми детально розглянемо дихотомію “соціальне-індивідуальне”. Водночас аналіз сучасної світової філософської думки доводить, що найпоширенішими та найвпливовішими у вирішенні проблем особистості є вчення філософів – представників таких напрямів і шкіл, як персоналізм, марксизм, екзистенціалізм, неофрейдизм, сучасна релігійна філософія, а також постмодернізм (явище в сучасній науковій думці, що певною мірою стосується всіх напрямів філософії).

Мета дослідження полягає у визначенні сутності феномену особистості з позицій сучасних філософських шкіл.

Стан дослідження. Варто зазначити, що наукові спроби описати проблему особистості були зроблені філософами різних шкіл та напрямків. Серед сучасних філософських шкіл, які приділяють значну увагу проблемі особистості, слід відзначити екзистенціалізм (С. К'єркегор, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, М. Хайдеггер). Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософії є М. Бердяєв, Б. Боун, Р. Флюелінг, Е. Муньє, Е. Брайтмен, Ж. Лакруа, П. Рікер. Проблеми визначення особи як вияву нею свого ставлення до інших людей через певні форми міжлюдського спілкування присвятили свої наукові розвідки К. Хорні, Г. Саліван, Е. Фромм, які й заснували філософську школу неофрейдизму. Однак поживлений інтерес вимагає кардинально відмінної логіки розуміння здійсненої в межах української філософської культури праці щодо засвоєння означеної проблеми.

Виклад основних положень. Серед сучасних філософських шкіл, які приділяють значну увагу проблемі особистості, слід відзначити екзистенціалізм (С. К'єркегор, Г. Марсель, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс, М. Хайдеггер). Представники цього напрямку вважають, що сутнісним визначенням особистості є ірраціональна самотність її внутрішнього світу, її екзистенція [1, с. 272]. Екзистенція – унікальне особистісне ество людини, що втілює духовну, психоемоційну неповторність особи. Особистісний характер екзистенції робить її недосяжною для будь-яких логіко-дискурсивних, раціонально-об'єктивних методів пізнавального осягнення: через свою загальність вони є принципово “несумісними” з особистісною (неповторно-унікальною) природою екзистенції. Тому остання як принципово несумісна із “загальним”, речово-предметним об'єктивним світом з його раціонально-логічною структурою, тлумачиться як те, “що не є” (тобто сукупність можливостей, майбутнє тощо, на що переважно й орієнтована “екзистенція” як на предмет своїх бажань, задумів, планів, проектів), як небуття, ніщо.

Найвідомішими представниками персоналізму як одного із провідних напрямів сучасної світової філософії є М. Бердяєв, Б. Боун, Р. Флюелінг, Е. Муньє, Е. Брайтмен, Ж. Лакруа, П. Рікер. Їх поєднує розуміння особистості як первинної онтологічної реальності та вищої духовної цінності, буття якої зумовлене верховною особою – Богом [1, с. 278].

Загалом персоналізм обґрунтовує концепцію розуміння реальності як сукупності окремих духовних існувань (“персон”), пов'язаних через нераціоналізовану комунікацію в гармонійну цілісність. Ця гармонія є творінням Верховної Персони (Бога), функція якого полягає у поєднанні окремих персон [1, с. 272]. Згідно з позиціями представників персоналізму, особистість-персона є онтологічним поняттям і виявляє себе як фундаментальний принцип буття, в якому вольова

активність поєднується з неперервністю існування, що й надає особистісному існуванню “персонального” реалізування. Саме тому раціонально-дискурсивне мислення не здатне досягнути повноти “персонального” в світі. Таке досягнення можливе лише в плюралістично-множинній пізнавальній орієнтації, на яку не здатний абстрактний моносуб’єкт традиційної філософії, що керується принципом збігання судження та дійсності. Аналітично-об’єктивістська наукова методологія традиційно розглядає людину як частину природи чи суспільства (біологічна істота або атом соціального буття), тому ця методологія не може досягнути людину як самодостатню цілісність, персону, “духовне творіння”. В основі персони лежить властивість самочинно набувати певного стану (свобода волі), що є наслідком самопокладання, а не впливу середовища. Тому позитивізм заперечує можливість прогресу суспільства самого собою, оскільки воно не здатне на будь-які самостійні дії, а тому безплідне, таке, що лише відтворює вже існуюче. Тільки індивід є реальною персоною, що здійснює нові дії.

Головною характеристикою особистості є її свобода: особистість, на думку М. Бердяєва, не просто володіє свободою, вона й є сама свобода. А тому мислитель відкидає ті визначення людини, які їй надавала традиційна філософія. Він не сприймає як характеристику людського буття поняття субстанції, хоча у більш ранній період своєї діяльності, під впливом вітчизняного неолейбніціанства, намагався бачити в людині духовну субстанцію – монаду. З 30-х рр. ХХ ст. він відмовляється від мислення в таких традиційних категоріях, як “субстанція” і, навіть, “буття”. Особистість, як твердить М. Бердяєв, не субстанція, а творчий акт, вона – спротив, бунт, боротьба, “перемога над “тягарем світу”, свободи над рабством” [2, с. 7].

Представники французької школи персоналізму під впливом М. Бердяєва поширюють низку принципів положень, розвинутих екзистенціалізмом. Зусилля спрямовуються на інтимність персони, яка б замінила “зовнішні” характеристики власності на “внутрішні”. Саме інтимність мала захистити цілісність людини від тоталітаризму, нав’язування зовнішніх обставин силою, але водночас не дати замкнутися “у собі”, відгородитися від інших персон. “Інтимність” формує новий тип особистості, який відрізняється від того, що сформувався в умовах формально-юридичного об’єднання живих організмів і раціонально-механічного поділу в державній системі [1, с. 279].

Сучасний неофрейдизм (К. Хорні, Г. Саліван, Е. Фромм) наголошує на визначенні особи як вияву нею свого ставлення до інших людей через певні форми міжлюдського спілкування, уникаючи психологізаторської традиції (З. Фрейд), пояснює особистість з огляду на внутрішні процеси і водночас психологізуючи соціальне буття особи [1, с. 272]. Особливу увагу привертає вчення Е. Фромма, котрий використав певні аспекти психологічного вчення З. Фрейда про людину, особистість. Це дало йому змогу піднести розгляд останніх до соціально-філософського рівня.

Е. Фромм розуміє людське буття як становлення людини, вдосконалення її духу [5, с. 11]. Будь-яка розмова про мораль, ціннісні орієнтації, совість та обов’язок може формуватися на ґрунті філософського досягнення людини. Між іншим, слабкість багатьох етичних систем полягає у тому, що вони ігнорують філософську антропологію, залишають без уваги загальні роздуми про людську природу та намагаються протиставити особистості наперед визначені святині, котрі буцімто й дозволяють конструювати людину. У цьому разі філософська антропологія втрачає свою первинність, стає фрагментом етичних роздумів. Саме так оцінює П. Гуревич позицію Е. Фромма у ставленні до співвідношення психоаналізу та етико-суспільної думки [4].

Пишучи про людину, Е. Фромм підкреслює: “Людина – не чистий аркуш паперу, на якому культура може писати свій текст; вона – істота, яка заряджена енергією та структурована певним чином, істота, котра, адаптуючись, реагує специфічним і певним чином на зовнішні умови. Якщо б людина адаптувалася до зовнішніх умов, гнучко змінюючи свою природу, подібно до тварини, то була б здатною до життя тільки за певних умов, до яких вона розвинула спеціальну адаптацію, вона досягла б глухого кута соціалізації, що є долею будь-якого тваринного виду, тобто зупинки історії. Якщо б, з іншого боку, людина могла адаптуватися до усіх вимог не роблячи спротив тим, що противні її природі, вона ніколи б не мала будь-якої історії взагалі” [5, с. 26].

Е. Фромм надавав великого значення проблемі людської деструктивності. З позиції всебічно обґрунтованої антропологічної концепції він критикував відому тезу: агресивна поведінка людини

має філогенетичні корені, вона запрограмована в людині, пов'язана із вродженим інстинктом. Така начебто природа людини, тут нічого не вдієш.

На думку ж Е. Фромма, виникнення людської деструктивності стосується швидше історії, ніж передісторії. “У тім-то й справа, – зазначав мислитель, – що людина відрізняється від тварини саме тим, що вона вбивця” [6, с. 8].

Неабияку методологічну цінність має розпізнання Е. Фроммом “доброякісної” та “злорякісної” агресивності. Перша почасти належить світові людських інстинктів, друга коріниться в людському характері, пристрастях, якими керують спонукання зовсім не природної, а екзистенційної якості [6, с. 10].

Е. Фромм уважав, що життя позначене особливою динамікою: людина, особистість повинна зростати, виявити себе, прожити своє життя. Якщо ця тенденція стримується, то енергія, спрямована на життя, розпадається та перетворюється на руйнівну. Іншими словами, прагнення до життя та потяг до руйнування пов'язані зворотною залежністю: чим сильніше виявляється прагнення до життя, тим повніше реалізується життя, тим слабші руйнівні сили [6, с. 11].

Отже, погляди представників сучасних найпоширеніших філософських напрямів переконують у тому, що спостерігається значний прогрес у вивченні проблем людини, особистості, демонструються широкі та різноманітні погляди на ці проблеми і шляхи їх вирішення. Водночас багатоманітність підходів, наявність низки учень про людину, їх претензії на самодостатність під час вирішення сучасних проблем особистості не призводять до радикальних позитивних змін в особистісному суспільному розвитку.

Особистість – це єдність соціального та індивідуального, сутність її існування [1, с. 273]. Вона – цілісна, індивідуалізована система соціально значущих властивостей людини (інтересів, потреб, здібностей), котрі формуються у процесі становлення конкретно-історичних видів діяльності відповідно до умов життя суспільства. Під час практичної діяльності людини соціальне та духовне поєднуються, відбувається самореалізація та самоутвердження особистості, її соціалізація, що водночас є її індивідуалізацією, індивідуальною формою привласнення нею суспільних відносин. Розвиток особистості, розкриття її індивідуальності – це розвиток загальносуспільного в індивідуальному і через нього зростання багатства та розмаїття її духовного світу, розвиток ініціативи і творчих здібностей. Особистість реалізує себе лише поруч з іншою особистістю у процесі спільної діяльності. Глибина та масштаб її, міра самореалізації людини, а також те, наскільки збігаються її інтереси з інтересами інших особистостей і суспільства, визначають рівень розвитку особистості.

Отже, індивідуалізація перетворюється на фактор усебічного розвитку особистості. Суспільство може сприяти цьому, але саме воно здатне розвиватися лише за умови наявності реальних можливостей, свободи вибору, коли особистість є одночасно й законодавцем, і виконавцем, і творцем суспільства. Відсутність таких умов неминує призводить до стагнації суспільства, однобічного розвитку певного різновиду людської діяльності (бюрократизація, мілітаризація, професійний кретинізм тощо). Це загрожує людині втратою можливості бути особистістю.

Формування особистості визначається історично даною системою суспільних відносин, культурою певної епохи, яку вона поступово опановує під час суспільної життєдіяльності. В. Нестеренко зазначає, що вирішальною умовою індивідуалізації людини є “її соціалізація – залучення людини до соціального шляхом прийняття в себе й перетворення на свій життєвий світ, відповідно до можливостей і вимог індивідуальних рис, здобутків соціального досвіду в найширшому його розумінні”. Звичайно, в реальному житті соціальне та природно-неповторне взаємодіють у людині з перших днів її життя, а, можливо, ще й раніше. Але, як засвідчують і науковий аналіз, і практичне життя, індивідуальність не дана людині від природи, а задана їй самим способом її буття – соціальним. Саме соціалізація, яка здійснюється через наслідування, навчання, через дію всієї системи виховання та освіти, уможлиблює індивідуалізацію [7, с. 242].

Пошук сутнісних характеристик явища і його понятійно-категоріальне визначення є, як відомо, найважливішою умовою, складовою і метою наукового аналізу цього явища. Одночасно це

– найскладніший компонент у будь-якому науковому дослідженні. Така складність зумовлена, зокрема, багатозначністю практично всіх суспільних явищ та процесів. А це вимагає від дослідника певного, за словами В. Соловйова, “отвлеченого начала” в розгортанні теоретичної моделі об’єкта дослідження. Але не тільки. Саме “отвлеченное начало” має бути достатнім для ґрунтового розгортання теоретичних обґрунтувань. Раціональність цих думок особливо підтверджується на прикладі самореалізації особистості. Як зауважує один із дослідників указаного феномена німецький філософ Г. Кох, поняття самореалізації може означати все і нічого. Тому його вживають в одному випадку для позначення цілісної особистості, в іншому – щоб показати лише окремі сторони процесу її життєдіяльності, в третьому – з метою виокремлення індивідуальності особистості [8, с. 1283].

Соціальне є важливою складовою особистісного буття людини як невід’ємного чинника суспільного життя. Це означає, що соціальне існує не поза індивідами, а між ними, у них самих. К. Поппер, критикуючи соціальний радикалізм, спрямований на повну заміну соціальної системи, зауважує, що “маляр і ті, хто співпрацює з ним, а також ті інститути, які забезпечують їхнє життя, їх мрії та плани про кращий світ, норми їх пристойності та моралі – все це складові соціальної системи, яку треба змити. Якщо вони справді мають намір очистити полотно, то їм доведеться знищити разом себе і свої утопічні плани” [9, с. 189], бо своєрідність нової картини соціальної системи, якою бачать її нові автори, є певною мірою результатом тієї ж системи, яку вони хочуть перебудувати. Соціальне, що існує лише завдяки індивідуальному як формі свого буття, задає індивідуальному колу межі соціально окреслених можливостей поведінки. Воно зумовлює загальну спрямованість розвитку індивідів, а також детермінує ступінь, міру вияву та реалізації індивідом багатоманітних здібностей, потреб, знань, умінь, навичок тощо, тобто всіх сутнісних сил особистості. В цьому полягає його функція стосовно індивідуального.

Однак людина як “індивідуальна суспільна істота” вибірково ставиться до зовнішнього впливу. Ця вибіркковість, певний спосіб ставлення до зовнішнього і є концентрованим утіленням того неповторного, одиничного в особистості, яке перетворює соціальні можливості, подані ззовні. Вибірковість зумовлена, по-перше, індивідуальними межами буття людини і залежним від цього освоєнням суспільних відносин та, по-друге, формою освоєння особистістю цих відносин, які виражені відповідними рисами індивідуальності. Отож, індивідуальне та соціальне в особистості можуть бути зрозумілі як єдність та протилежність форми і змісту. Вони є сторонами основної суперечливості особистості на рівні індивідуальності: між соціальним змістом особистості та індивідуальною формою освоєння та реалізації цього змісту. Як влучно підкреслює Г. Ділігенський, аналіз притаманного сучасній людині співвідношення соціальності та індивідуальності зміг би слугувати ключем для розуміння її суб’єктивного світу [10, с. 39]. На нашу думку, такий підхід має цілковите виправдання і в аналізі процесу становлення особистості.

Як засадниче в розвитку цілісної особистості, суперечність соціального та індивідуального конкретизується завдяки іншим суперечностям, які розкривають не тільки новий його рівень, площину в особистості, а й вимагають відповідного розгортання явища самореалізації особистості.

Наступним серед них є діалектична суперечність опредметнення і розпредметнення. Характерною особливістю процесів опредметнення і розпредметнення є те, що вони уособлюють безмежні можливості розгортання людської сутності. Однак індивід не в змозі освоїти все багатство суспільних відносин через окремішність власного буття. Крім того, соціальне за змістом суперечливе, нерівнозначне взагалі. Стосовно окремого індивіда ця теза тим більш доречна, оскільки кожна особистість – індивідуальність, унікальний світ. Для неї соціальне тим паче нерівнозначне і нерівномірне. З усієї його сукупності індивіду необхідно те, що найбільше відповідає рівню його розвитку, інтересам та цінностям його особистості, соціальній її спрямованості. Лише тоді індивід отримує потенційний шанс для справжньої самореалізації [11, с. 31].

Висновки. З вищевказаного можемо зробити висновок, що відмінності між індивідами повинні бути не надто великі, щоб сторони могли розуміти одна одну, але і не надто незначними,

щоб вони могли викликати захоплення перед тим, чим володіє інший, і бажання сприйняти і принести це в себе. Тому індивід здійснює вибір чи то стосовно окремої дії, чи то в аспекті вибору цілей, сенсу життя. Обираючи, особистість реалізує найважливішу рису своєї індивідуальності – вибірковість, яка є центральним особистісним елементом свободи людини. У вибірковості, свободі особистості і розв'язується вказана вище суперечність соціального та індивідуального. Аналіз свободи, отже, є важливою наступною ланкою у розкритті сутності самореалізації.

2. *Соціальна філософія: короткий енциклопедичний словник* / [за заг. ред. В. П. Андрущенка, М. І. Горлача та ін.]; [Текст]. – К.; Х.: Рубікон, 1997. – С. 272-279. 2. Бердяев Н. А. *О назначении человека* / Николай Александрович Бердяев. – М.: Республика, 1993. – 383 с. 3. Фромм Э. *Психоанализ и этика* / Эрих Фромм. – М., 1993. – С. 11. 4. Гуревич П. *Величие и ограниченность самого Фромма* / Павел Гуревич. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.infoliolib.info/psih/fromm/fromm01.html>. 5. Фромм Э. *Человек для себя. Иметь или быть?* / Эрих Фромм. – Минск, 1997. – С. 26. 6. Фромм Э. *Анатомия человеческой деструктивности* / Эрих Фромм. – М., 1994. – С. 8-11. 7. Нестеренко В. Г. *Вступ до філософії: онтологія людини* / Владислав Григорович Нестеренко. – К., 1995. – С. 242. 8. Koch H. *Karl Marx und die "Selbstverwirklichung des Individuums"* // *Einheit*. – Berlin, 1973. – № 11. – S. 1283. 9. Понпер К. *Відкрите суспільство та його вороги* / Карл Понпер. – К.: Основи, 1994. – Т. 1. – С. 189. 10. Дилигенский Г. Г. *В защиту человеческой индивидуальности* / Г. Г. Дилигенский // *Вопросы философии*. – 1990. – № 3. – С. 39. 11. Гумбольдт В. *Идеи к опыту, определяющему границы деятельности государства* / В. Гумбольдт // *Язык и философия культуры*. – М.: Прогресс, 1985. – С. 31.